

Crna Gora
Ministarstvo ekonomije

**IZVJEŠTAJ O REALIZACIJI AKCIONOG PLANA ZA SPROVOĐENJE STRATEGIJE ZA
CJELOŽIVOTNO PREDUZETNIČKO UČENJE 2015-2019, ZA 2017. GODINU**

Podgorica, februar 2018. godina

SADRŽAJ

1.	Uvod.....	
2.	Realizovane aktivnosti u 2017. godini	
3.	Opšti cilj 1: Djeci, učenicima i studentima je data mogućnost da razviju preduzetničku kompetenciju na svim nivoima obrazovanja	1
	Operativni cilj 1.1: Unapređivanje preduzetničkog znanja u osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju	
	Osnovne škole.....	
	Gimnazije.....	
	Operativni cilj 1.2: Uvođenje preduzetničke kompetencije u predškolsko obrazovanje i vaspitanje.....	
4.	Opšti cilj 2: Vaspitno-obrazovne ustanove sposobne da efikasno sprovode preduzetničko učenje na svim nivoima obrazovanja	2
	Operativni cilj 2.1 i 2.3: Razvoj preduzetničkih škola i unaprijeđenje vještina nastavnika.....	
	Operativni cilj 2.5: Razvoj preduzetničkog univerziteta.....	
5.	Opšti cilj 3: Veća relevantnost obrazovanja kroz efikasnije povezivanje vaspitno-obrazovnih ustanova, privrede i društva	3
	Operativni cilj 3.1: Razvoj partnerstava između škola i preduzeća.....	
	Operativni cilj 3.2: Razvoj preduzetničkih vještina kroz programe obuke i mentorstva za MSP.....	
	Operativni cilj 3.3: Razvoj kapaciteta za sprovođenje preduzetničkog obrazovanja odraslih.....	
	Operativni cilj 3.4: Razvoj partnerstava između ustanova visokog obrazovanja i privrede	
6.	Opšti cilj 4: Podizanje svijesti i šire učešće društvene zajednice o preduzetničkim aktivnostima	
	Operativni cilj 4.1:	7
	Podizanje svijesti i šire učešće društvene zajednice o preduzetničkim aktivnostima.....	
	Promocija evropskih vrijednosti u razvoju preduzetničkog učenja.....	
	Operativni cilj 4.2: Poboljšanje pristupa korišćenju raspoloživih instrumenata EU.....	
7.		
	Opšti cilj 5: Okvir programskih politika za cjeloživotno preduzetničko učenje doprinosi efikasnom preduzetničkom ekosistemu koji povećava konkurentnost Crne Gore	9
	Operativni cilj 5.1: Efikasno upravljanje i sprovođenje mjera definisanih strategijom	
8.	Zaključci i preporuke	9
	6.1. Zaključci.....	9
	6.2. Preporuke.....	10

UVOD

Ministarstvo ekonomije kao koordinator Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje kontinuirano je pratilo realizaciju mjera i aktivnosti na podršci razvoju preduzetništva, kako u formalnom tako i u neformalnom obrazovanju. Ministarstvo ekonomije je preuzelo obavezu da pripremi Izvještaj o realizaciji Akcionog plana za 2017. godinu i dostavi Vladi Crne Gore na usvajanje do kraja I kvartala 2018. godine. U kreiranju ovog izvještaja učestvovali su svi članovi Nacionalnog partnerstva, svako sa stanovišta institucije koju predstavlja, kako bi Izvještaj predstavljao realnu sliku realizacije Akcionog plana za 2017. godinu, Strategije za cjeloživotno preduzetničko učenje 2015-2019. godina.

Realizovane aktivnosti u 2017. godini

Kontinuirano se radi na realizaciji aktivnosti koje se odnose na **opšti cilj 1** i **opšti cilj 2** strateškog dokumenta, posebno implementacije preduzetništva kao ključne kompetencije u *predškolskom, osnovnom, srednjem opštem i stručnom obrazovanju kao i obuci nastavnog kadra za sprovođenje preduzetničkog učenja*. **Napredak** je ostvaren i u realizaciji većeg dijela aktivnosti definisanih kroz **opšti cilj 3** koje se odnose na sprovođenje preduzetničkog učenja odraslih lica, razvoju preduzetničkih vještina kroz programe obuke i mentorstva, promociji preduzetništva kao moguće karijerne opcije među mladima, usvajanju novih standarda zanimanja, kao i u **dijelu aktivnosti opšteg cilja 5** koje se odnose na *jačanje uloge Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje*. Veći dio aktivnosti definisanih Akcionim planom za 2017. godinu, Strategije za cjeloživotno preduzetničko učenje 2015-2019 je i realizovan.

Ključni izazovi i prioriteti

Uvođenje preduzetničkog učenja kao ključne kompetencije u sve obrazovne programe i na svim nivoima obrazovanja, s posebnim akcentom na obrazovne programe na ne-ekonomskim fakultetima je jedan od izazova kome treba posvetiti posebnu pažnju u narednom periodu. Takođe, potrebno je nastaviti sa daljom obukom nastavnika i direktora vaspitno-obrazovnih institucija u dijelu sprovođenja preduzetničkog učenja kao ključne kompetencije. Jačanje saradnje između obrazovnih institucija i privrede u cilju usaglašavanja obrazovnih programa sa potrebama tržišta rada je takođe prepoznato kao jedan od prioriteta na kome se treba raditi u narednom periodu, kao i na razmjeni primjera dobre prakse u formalnom i neformalnom obrazovanju, monitoringu i evaluaciji sprovedenih programa i strateških dokumenata, posebno kreiranim trening modulima za različite kategorije preduzeća - potencijalni preduzetnici, start-upovi, preduzeća koja imaju potencijal daljeg rasta i razvoja, izvozno orijentisana preduzeća, porodični biznisi, treninzi za preduzeća koja se bave zelenom ekonomijom i sl., jačanju programa mentorstva i što većem većem broju aplikacija za korišćenje raspoloživih finansijskih instrumenata u okviru EU programa.

Posebno akcenat treba staviti na veću ulogu, značaj i podršku radu **Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje**, koje je i tokom 2017. godine kroz organizaciju okruglog stola i konferencije aktivno radilo na polju promocije i razvoja preduzetništva mladih i nagrađivanja primjera dobre prakse u školama i preduzećima, a sve sa ciljem razvoja i stvaranja jednog prepoznatljivog preduzetničkog ekosistema, što je u potpunosti usklađeno sa prioritetima **opšteg cilja 5** Strategije za cjeloživotno preduzetničko učenje 2015-2019. godine.

OPŠTI CILJ 1: Djeci, učenicima i studentima je data mogućnost da razviju preduzetničku kompetenciju na svim nivoima obrazovanja

Operativni cilj 1.1: *Unapređivanje preduzetničkog znanja u osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju*

Osnovne škole

Integracija ključne kompetencije smisao za inicijativu i preduzetništvo u osnovno obrazovanje realizovana je preko MEĐUPREDMETNE OBLASTI: Implementacija preduzetničkog učenja kroz obavezne predmetne programe u osnovnoj školi (od I do IX razreda OŠ). Sadržaji ove međupredmetne oblasti usklađeni su sa postojećim planom i programom za osnovnu školu.

Preduzetništvo se izučava i kao izborni predmet u osmom razredu u 35% osnovnih škola. Tokom 2017. godine realizovano je **10 savjetovanja u školama i 3 seminara za nastavnike** pod nazivoma Planiranje i realizacija međupredmetnih tema.

Unapređivanje preduzetničkog učenja u osnovnim školama odvijalo se online preko platforme **Preduzetnička škola** <http://zzsforum.me/index.php>, organizovanjem okruglih stolova i savjetovanja. U svim osnovnim školama su određeni koordinatori za preduzetničko učenje koji redovno izvještavaju Zavod za školstvo o sprovedenim aktivnostima.

Gimnazije i opšte srednje obrazovanje

Implementacija preduzetničkog učenja u gimnazijama i opšteobrazovnim predmetima u srednjim stručnim školama realizuje se preko međupredmetne teme **preduzetničko učenje** u predmetnim programima za opšte srednje obrazovanje koja je usvojena od strane Nacionalnog savjeta za obrazovanje. U svim gimnazijama se implementira i izborni predmet *Preduzetništvo* u prvom ili drugom razredu gimnazije sa jednim časom sedmično.

Pored izbornog predmeta Preduzetničko učenje, u gimnazijama se realizuje kroz rad preduzetničkih klubova i sprovođenje radionica, tribina i okruglih stolova iz oblasti preduzetništva.

Svjetska nagrada za inkluzivnost u oblasti finansijskog obrazovanja za 2017. godinu (The Global Inclusion Awards 2017), pripala je **Klubu mladih preduzetnika Gimnazije „30. septembar”**. Njihov projekat „Vrata mladih” našao se na prvom mjestu u kategoriji „Outstanding Youth Economic Citizenship Award 2017”.

Sve osnovne škole i gimnazije su godišnjim planom planirale i realizovale nedjelju preduzetništva. U okviru globalne nedjelje preduzetništva (Global Entrepreneurship Week) koja je održana od 17-23. novembra na globalnoj network mreži, škole iz Crne Gore prijavile su svoje aktivnosti.

U Zavodu za školstvo je preveden i na sajtu i platformi publikovan EntreComp: Okvir kompetencija za preduzetništvo. Zajednički istraživački centar Evropske komisije, u ime Generalnog direktorata za zapošljavanje, socijalna pitanja i inkluziju je u januaru 2015. godine pokrenuo Studiju o preduzetničkoj kompetenciji (EntreComp). Jedan od glavnih ciljeva EntreComp-a je da se razvije zajednički konceptualni pristup, koji bi mogao da podstakne razvoj preduzetničke kompetencije na evropskom nivou.

EntreComp je okvir koji predlaže zajedničku definiciju preduzetništva kao kompetencije, sa ciljem da uspostavi most koji bi povezao svjetove obrazovanja i rada i postane referenca za svaku inicijativu koja ima za cilj da podstakne preduzetničko učenje.

Okvir EntreComp se sastoji od 3 područja kompetencija: „Ideje i mogućnosti”, „Resursi” i „Djelovanje”. Svaka oblast obuhvata 5 kompetencija, koje su sastavni dijelovi preduzetništva kao kompetencije. Okvir razvija 15 kompetencija na 8 nivoa i predlaže listu od 442 ishoda učenja.

Operativni cilj 1.2: Uvođenje preduzetničke kompetencije u predškolsko obrazovanje i vaspitanje

Program „**Preduzetničko učenje u okviru područja aktivnosti u predškolskom vaspitanju i obrazovanju**“ je usvojen od strane Nacionalnog savjeta za obrazovanje i od septembra 2017. godine implementacija ovog programa je obavezna za sve predškolske ustanove u Crnoj Gori.

U Zavodu za školstvo je 23. juna 2017. godine održana prezentacija o sprovođenju pilot programa „**Preduzetničko učenje u okviru područja aktivnosti u predškolskom vaspitanju i obrazovanju (od 3 do 6 godina)**“, koji je realizovan tokom školske 2016/2017. godine u 20% predškolskih ustanova. Cilj prezentacije je bio upoznavanje svih predškolskih ustanova sa modalitetima uključivanja preduzetničkog učenja u predškolsko vaspitanje i obrazovanje. Tokom prezentacije predstavljen je program Preduzetničko učenje u okviru područja aktivnosti u predškolskom vaspitanju i Evropska perspektiva preduzetničkog učenja u obrazovanju.

Primjere sprovođenja programa „Preduzetničko učenje u okviru područja aktivnosti u predškolskom vaspitanju i obrazovanju“ predstavile su četiri predškolske ustanove u kojima je program pilotiran. Prezentaciji su prisustvovali direktori i koordinatori za preduzetničko učenje svih predškolskih ustanova, predstavnici obrazovnih institucija, međunarodni eksperti i članovi Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje.

Uključivanje preduzetničkih kompetencija u predškolsko vaspitanje i obrazovanje, na adekvatan i razvojno primjeren način, osnažuje djecu da se uključe u akcije, kako samostalno tako i sa drugima, podstiče ih na djelovanje u svrhu buduće lične i društvene dugoročne dobiti. Ovo obrazovanje omogućava djeci da postanu efikasni građani i nosioci promjena u nepredvidljivom i kompleksnom svijetu, i ohrabruje ih da rade zajedno tokom ispitivanja i rješavanja različitih problemskih situacija i izgrađivanja novog znanja u cilju preduzimanja što djelotvornijih akcija u neposrednom i širem okruženju. Preduzetnička kompetencija temelji se na razvoju kreativnosti i spremnosti djece da uspješno komuniciraju u zajednici sa vršnjacima i odraslima, da postepeno uočavaju prilike u kojima svoje ideje mogu primijeniti u različitim situacijama, te da se postepeno osamostaljuju i u skladu sa tim i djeluju.

Tokom septembra i oktobra 2017. godine u Zavodu za školstvo su realizovani **seminari za vaspitače svih predškolskih ustanova** pod nazivom Preduzetničko učenje – Međupredmetna oblast u planu i programu. Tokom seminara vaspitači su upoznati sa modalitetima uvođenja i značajem cjeloživotnog preduzetničkog učenja, kao i sa programom „Preduzetničko učenje u okviru područja aktivnosti u predškolskom vaspitanju i obrazovanju (od 3 do 6 godina)“. Na seminarima je prezentovan i prevod dokumenta EU, EntreComp: Okvir kompetencija za preduzetništvo koji nudi resurse za unapređenje preduzetničkih kapaciteta evropskih građana i organizacija. Ovaj Okvir ima za cilj da se izgradi konsenzus oko zajedničkog razumijevanja preduzetničke kompetencije definisanjem 3 područja kompetencija, 15 kompetencija, ishoda učenja i nivoa stručnosti.

OPŠTI CILJ 2: Vaspitno-obrazovne ustanove sposobne da efikasno sprovedu preduzetničko učenje na svim nivoima obrazovanja

Operativni cilj 2.1 i 2.3: *Razvoj preduzetničkih škola i unapređenje/vještina nastavnika*

Tokom 2017. godine osnovano je **15 preduzetničkih klubova u 10 srednjih stručnih škola i gimnazijama** u Danilovgradu i Podgorici u koje je uključeno oko 150 učenika. Kroz osnivanje preduzetničkih klubova nastoji se razviti preduzetnički duh i preduzetnički način razmišljanja kod učenika kako bi izgradili svoju vlastitu budućnost i stekli praktična znanja i vještine iz oblasti biznisa i preduzetništva. Tokom 2017. godine, Centar za stručno obrazovanje nije organizovao obuke u cilju profesionalnog razvoja nastavnika. Pomenuta aktivnost će se realizovati u 2018. godini.

Operativni cilj 2.5: *Razvoj preduzetničkog univerziteta*

Kroz realizaciju edukativnih aktivnosti Privredne komore Crne Gore tokom 2017. godine, vezanih za reformu visokog obrazovanja, kako kroz izmjenu Zakona o visokom obrazovanju, tako i kroz realizaciju aktivnosti koje su ukazivale na nove trendove u obrazovanju, ukazano je na značaj potrebe jačanja cjeloživotnog preduzetničkog učenja u visokom obrazovanju, kao i na potrebe za jačanjem praktičnog obrazovanja studenata i sticanja obrazovanja u realnom okruženju. PKCG je tokom 2017. godine učestvovala u izmjeni Zakona o visokom obrazovanju, a na skupu organizovanom povodom izmjena obrazovnih zakona, 9. maja 2017. godine, privrednici su imali priliku da neposredno daju sugestije radnim grupama Ministarstva prosvjete, u cilju približavanja tržišta rada i obrazovne ponude.

OPŠTI CILJ 3: Veća relevantnost obrazovanja kroz efikasnije povezivanje vaspitno-obrazovnih ustanova, privrede i društva

Operativni cilj 3.1: *Razvoj partnerstava između škola i preduzeća*

U toku 2017. godine realizovan je projekat “**Obuka nastavnika kod poslodavaca**” u 2017. godini kada je ukupno 101 nastavnik pohađao obuku kod poslodavaca. Ovaj projekat je bio nastavak pilot projekta “**Kontinuirani profesionalni razvoj nastavnika i instruktora u stručnom obrazovanju u Crnoj Gori**”, kada je ukupno 20 nastavnika pohađalo obuku kod 15 poslodavaca. U periodu od dvije godine obučeno je više od 120 nastavnika. Opšti cilj projekta je bio da podrži kontinuirani profesionalni razvoj nastavnika i instruktora u stručnom obrazovanju u Crnoj Gori. Projekat je podstakao jaču saradnju i razmjenu znanja između nastavnika u stručnim školama i poslodavaca, kako bi se podržao profesionalni razvoj nastavnika u Crnoj Gori i poboljšala kompatibilnost između obrazovnog sistema i tržišta rada.

Realizacijom projekta se ojačalo uključivanje preduzetnika sa uspješnom biznis praksom u praktičnu nastavu, odnosno povećan je broj sklopljenih ugovora o saradnji između škola i relevantnih privrednih subjekata. Specifičnim ciljevima projekta je definisano da se: poboljša znanje nastavnika u stručnim školama, poveća kvalitet programa stručnog obrazovanja kroz usklađivanje sa potrebama industrije i da unaprijedi saradnju između nastavnika, preduzetnika i obrazovnih institucija. PKCG je učestvovala u obezbjeđivanju preduzeća kod kojih bi nastavnici realizovali obuku.

U školskoj 2017/2018. godini, prijavilo se skoro **300 učenika** da se obrazuje po **dualnom sistemu stručnog obrazovanja**, što predstavlja 40% ukupnog broja djece koja se obrazuju za treći stepen Nacionalnog okvira kvalifikacija. Centar za stručno obrazovanje je utvrdio da 97 prijavljenih poslodavaca (Franca, Hilton, Splendid, Centre Vila, Toščelik, Adriatik Marinas, Kalamper, Mercedes benz, Reno, Škoda, Fijat, Opel i dr) zadovoljava materijalno tehničke i kadrovske uslove za obrazovanje učenika. U ovaj proces, prema podacima Ministarstva prosvjete, ove godine se uključilo 17 škola iz 12 crnogorskih opština, i to sa 14 obrazovnih programa tj. smjerova (po obrazovnim programima: pekar, frizer, automehaničar, autoelektričar, obrađivač plemenitih metala, kuvar,

konobar, zavarivač, monter telekomunikacionih sistema, prodavac, instalater sanitarnih uređaja, grijanja i klimatizacije, zavarivač i bravar). Uloga Komore ogleda se u uključivanju što većeg broja članica u obrazovni sistem, dijelu participacije u dualnom sistemu obrazovanja, kako kroz aktivnosti promocije ovakvog vida obrazovanja, saradnje sa poslodavcima uključenim u proces, aktivnim učešćem u koordinacionom tijelu Ministarstva prosvjete koje prati čitav proces, tako i u identifikaciji novih kompanija za uključivanje narednih godina. U cilju regulisanja neravnoteže na tržištu rada a u cilju stimulisanja učenika za upis na deficitarne kvalifikacije u Crnoj Gori je tokom 2017. godine podijeljeno 87 stipendija u različitim opštinama Crne Gore. Sredstva za 15 stipendija obezbijedila je Privredna komora Crne Gore. Stipendije su dobili učenici koji se obrazuju po obrazovnim programima kuvar, konobar, monter telekomunikacionih sistema, vodoinstalater i keramičar.

Operativni cilj 3.2: Razvoj preduzetničkih vještina kroz programe obuke i mentorstva za MSP

U organizaciji PKCG, u 2017. godini, organizovano je 51 **edukativnih aktivnosti** (seminara, konferencija, okruglih stolova i radionica) za 2621 polaznika koje su obuhvatile teme: identifikovanje potencijalnih turističkih proizvoda (gastronomskih suvenira) na osnovu tradicionalnih sirovina i recepata; Marketing odnosa - Savremeni pristup marketingu malih i srednjih preduzeća; Pristup finansijama za mala i srednja preduzeća; Dani zapošljavanja lica sa invaliditetom; Vodiča za dobru higijensku praksu; Prezentacija programa Zeleni ključ; Strateška saradnja kroz udruživanje u pomorstvu; Prezentacija novog portala za nosioce sertifikata Excellent SME „Nove vrijednosti – korišćenje novih web alata u svakodnevnom poslovanju”, itd.

U organizaciji UPGC tokom 2017. godine realizovane su brojne edukativne radionice i seminari na različite teme: organizovane su 2 tematske radionice za predstavnike poslodavčkih i sindikalnih organizacija zapadnog Balkana za oko 40 poslodavaca i zaposlenih na temu jačanja socijalnog dijaloga u zemljama zapadnog Balkana. Organizovana je radionica na temu „Politike koje podstiču usklađivanje poslovnog i privatnog života i rodnu ravnopravnost i njihova promjena u praksi“ za oko 40 poslodavaca. U okviru projekta „**Jačanje ženskog preduzetništva u opštini Rožaje**“ realizovano je oko 400 mentorskih sesija za 20 žena, potencijalne preduzetnice, buduće preduzetnice i žene u biznisu iz opštine Rožaje. U periodu od 30. septembra do 14. oktobra 2017. godine organizovna su 4 jednodnevna tematski povezana treninga u okviru projekta „**Žene u menadžmentu u Crnoj Gori**“, u okviru koga je obučeno 25 menadžerki, kao i poslovnih žena zainteresovanih za dalji razvoj karijere i napredak ka višim pozicijama upravljanja i rukovođenja. U okviru projekta „**Jačanje ženskog preduzetništva u opštini Rožaje**“ realizovano je 6 radionica na temu preduzetništva, otpočinjanja biznisa i pisanja biznis plana. Pripremljen je i odštampan Vodič za otpočinjanje biznisa. Takođe, UPGC je u okviru projekta „**Mladi cu budućnost Crne Gore**“ realizovala 14 radionica na različite teme za 100 nezaposlenih mladih i žena.

Od strane ZZZCG u 2017. godini realizovana je **Anketa poslodavaca 2016/2017. godinu** kojom je obuhvaćeno 653 poslodavca sa 21.000 zaposlenih u svim crnogorskim opštinama i iz svih djelatnosti. Kao glavno ograničenje za razvoj biznisa poslodavci su naveli teškoće u obezbjeđivanju finansijskih sredstava i visoke kamatne stope na kredite, zatim teškoće u obezbjeđivanju adekvatne radne snage. Ograničena su i sredstva Zavoda za samozapošljavanje, a nije adekvatna ni podrška start-up biznisu. Anketirani poslodavci najčešće (32,6%) kao glavni nedostatak kod zaposlenih ističu radnu etiku (odnos prema poslu, motivisanost, odgovornost, pouzdanost, marljivost i iskrenost) i nedostatak sposobnosti za nezavisan i samostalan rad (26,6%).

Nedostatak određenih znanja i vještina za većinu (55,1%) anketiranih poslodavaca mogu predstavljati značajnu ili veliku prepreku za poslovanje i rast preduzeća. Kod 26,6% su manja prepreka, a svega 2,5% smatra da njihov nedostatak, u tom smislu, uopšte nijesu prepreka.

U 2017. godini u organizaciji Zavoda za zapošljavanje Crne Gore održano je 7 seminara za 91 nezaposleno lice, kao i 7 seminara za 121 poslodavca.

U septembru 2017. godine započela je realizacija II faze projekata „**Uspostavljanje i promocija mentoring usluga u malim i srednjim preduzećima u zemljama zapadnog Balkana: Srbiji, BiH, Crnoj Gori i Makedoniji**“ koji realizuje Ministratsvo ekonomije realizuje u saradnji sa Vladom Japana, preko japanske agencije za međunarodnu saradnju (JICA). Tokom 2017. godine obučeno je 6 novih mentora od strane sertifikovanih trenera srbijanskih razvojnih agencija. Mentori su prošli obuku na odgovarajuće tematske cjeline (mentoring za postojeća i star-up preduzeća, marketing, proizvodni menadžment, poslovna komunikacija, razvoj ljudskih resursa, finansijski menadžment i pisanje biznis plana), u cilju nadogradnje postojećeg znanja za pružanje usluga malim i srednjim preduzećima. U decembru 2017. godine raspisan je Javni poziva za izbor korisnika mentoring usluga na koji je apliciralo 18 crnogorskih preduzeća, od kojih njih 17 je zadovoljilo uslove i kritrijume Javnog poziva.

Operativni cilj 3.3: Razvoj kapaciteta za sprovođenje preduzetničkog obrazovanja odraslih

U organizaciji Ministarstva prosvjete i Centra za stručno obrazovanje u periodu od **16 -23. oktobra 2017. godine** održana je manifestacija **XVI Dani obrazovanja i učenja odraslih** u okviru koje su organizovane različite aktivnosti u cilju promocije ljudskih resursa kao ključa privrednog i društvenog razvoja. U okviru manifestacije organizovna je i završna konferencija projekta **“Nacionalni koordinator za implementaciju evropske agende za učenje odraslih”**.

Operativni cilj 3.4: Razvoj partnerstava između ustanova visokog obrazovanja i privrede

Skupština Crne Gore je **29. juna 2017. godine** donijela Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o visokom obrazovanju. Suštinski cilj izmjena i dopuna zakona je rješavanje problema neusklađenosti obrazovanja s potrebama tržišta rada, odnosno problema nezaposlenosti. Ovim Zakonom su propisane besplatne studije, na javnim ustanovama, za studente osnovnih studija koji su upisani 2017/2018. godine (preko 3.500 studenata upisano je u prvu godinu osnovnih studija na Univerzitetu Crne Gore), dok će master studije po reformisanom modelu studija biti besplatne počev od studijske 2020/2021. godine. Novina je i da se, od ove studijske godine, na Univerzitetu Crne Gore studije realizuju po novom modelu, 3+2+3 - osnovne, master i doktorske studije. Ostale ustanove visokog obrazovanja, u skladu sa Zakonom, u obavezi su da primijene ovaj model studija najkasnije od studijske 2020/2021. godine. Izuzetno važna novina je zastupljenost praktične nastave u obimu 25% kao obaveznog dijela studijskog programa, što će omogućiti studentima da stiču neophodna praktična znanja i vještine tokom studiranja.

Program stručnog osposobljavanja lica sa stečenim visokim obrazovanjem se realizuje već šestu godinu zaredom, u skladu sa Zakonom o stručnom osposobljavanju lica sa stečenim visokim obrazovanjem (»Sl. list Crne Gore«, br. 38/12) i Pravilnikom o načinu objavljivanja javnog poziva, postupku i kriterijumima za stručno osposobljavanje (»Sl. list Crne Gore«, broj 46/12). Poslodavci su oglasili potrebu za ukupno **10.029 mjesta** za stručno osposobljavanje, od čega je javni sektor oglasio **4.030 slobodnih mjesta**, a privatni sektor **5.999 slobodnih mjesta**. Broj objavljenih slobodnih mjesta veći je u odnosu na broj koji je bio objavljen po prethodnim ciklusima, što predstavlja rekordno objavljeni broj mjesta otkada se Program realizuje. Nakon elektronskim putem sprovedenog postupka povezivanja korisnika i poslodavaca, nakon prvog i drugog kruga, **3.055 visokoškolaca** je dobilo priliku da se u devetomjesečnom periodu stručno osposobljava kod izabranog poslodavca i time stekne uslove za polaganje stručnog, odnosno državnog ispita. I ove godine akcenat je stavljen na poslodavce iz privatnog sektora, uz nastojanje da se obezbijedi što veći broj poslodavaca upravo iz ovog sektora. Prema analizi koju je sproveo Ministarstvo prosvjete u saradnji sa Poreskom upravom, a koja se odnosi na četiri godine realizacije Programa, od 14.252 korisnika Programa 6.865 njih odnosno 48,16% je nastavilo radni angažman.

Na osnovu Studije izvodljivosti za uspostavljanje sistema praćenja karijere visokoškolaca (Tracer Study) sprovedeno je anketiranje studenta koji su diplomu o završenim studijama stekli 2009. i 2013. godine. Sprovedena istraživanja ukazuju da većina studenata koji upisuju fakultet je prethodno završila gimnaziju i da studenti čiji roditelji imaju veći nivo obrazovanja češće nastavljaju obrazovanje nakon srednje škole. Istraživanje je pokazalo da 3 od 4 studenta završi studije u roku predviđenom pravilima studija, dok je preko 85% zadovoljno studijama. Kad je u pitanju drugi ciklus studija, dvije trećine studenata upisuje specijalističke, magistarske ili doktorske studije. Studenti su umjereno zadovoljni organizacijom nastave u okviru studijskog programa koji su završili (prosječne ocjene od 2,9- 3,9, na skali od 1 do 5), dok je ocjena zadovoljstva studijskim programom na skali od 1 do 10 ocijenjena sa 6,8 (2009) i 6,6 (2013). Rezultati istraživanja su pokazali da je od ukupnog broja anketiranih studenata koji su diplomirali 2009. godine, 82% trenutno zaposleno, odnosno 66% onih koji su diplomirali 2013. godine.

Tokom 2017. godine održano je deset sjednica Savjeta za kvalifikacije. Na sjednicama je usvojeno:

- 45 standarda zanimanja;
- 100 inicijativa za razvijanje kvalifikacija nivoa obrazovanja iz oblasti visokog obrazovanja (nivoi VI-VIII);
- 5 inicijativa za razvijanje stručnih kvalifikacija (nivoi II-V);
- 38 standarda kvalifikacija - 10 standarda kvalifikacija nivoa obrazovanja i 28 standarda stručnih kvalifikacija.

Ministarstvo prosvjete sprovodi projekat European Qualifications Framework National Qualifications Databases u okviru Erasmus+ programa Evropske unije. Formirana je radna grupa koja je pripremila smjernice za razvoj baze podataka Nacionalnog okvira kvalifikacija koji će poslužiti kao osnov za izradu odgovarajućeg programskog rješenja WEB aplikacije cko.edu.me. Smjernicama su, na osnovu analize postojeće web aplikacije, definisani sadržaji baze i to: koje registre baza treba da sadrži, koji postojeći registri se mogu zadržati, šta je potrebno novo uraditi. Takođe se analizirao sadržaj i format pojedinih registara, nivo prava pristupa pojedinim podacima u registrima (pregled, unošenje podataka, objavljivanje na sajtu), nadležnosti pojedinih organa i institucija, mogućnost povezivanja sa postojećim bazama podataka MEIS-a i EU portalima i druga pitanja od značaja za izradu programskog rješenja WEB aplikacije. Ovako zamišljena aplikacija će omogućiti dostupnost podataka o sistemima kvalifikacija i obrazovanja stručnoj i široj javnosti. U toku je poziv za izradu baze podataka Nacionalnog okvira kvalifikacija. U Registar kvalifikacija do sada je uvršteno 96 kvalifikacija. Podatke ažurira i sajt održava Odjeljenje za nacionalni okvir kvalifikacija. Odjeljenje za nacionalni okvir kvalifikacija, u svojstvu Nacionalne koordinacione tačke za Evropski okvir kvalifikacija (EQF NCP), kontinuirano se bavi promovisanjem Evropskog okvira kvalifikacija (EQF) i Nacionalnog okvira kvalifikacija.

OPŠTI CILJ 4: Podizanje svijesti i šire učešće društvene zajednice o preduzetničkim aktivnostima

Operativni cilj 4.1: Podizanje svijesti društvene zajednice o važnosti preduzetničkog učenja

U aprilu 2017. godine **6 preduzeća za vježbu i dva preduzetnička kluba** uzeli su učesće na međunarodnom sajmu u Plovdivu, Bugarska. Na sajmu je učestvovalo 50 učenika i nastavnika iz Crne Gore. Osvojene su dvije nagrade – za najbolji katalog i najbolji website. U maju iste godine organizovano je učesće jednog preduzeća za vježbu na sajmu u Čačku, Srbija. Osvojena je nagrada za najbolju prezentaciju na sajmu.

Ekonomski fakultet Univerziteta Crna Gora, bio je domaćin druge CEO konferencije, održane 13. maja 2017. godine. Konferencija je organizovana u saradnji sa Ekonomskim fakultetom u Sarajevu i Volonterskim klubom Ekonomskog fakulteta. CEO konferencija predstavlja godišnji događaj koji povezuje mlade s uspešnim ljudima koji ih pozitivnim primjerima motivišu na proaktivan pristup preduzetništvu i razvoju karijere razbijanjem mitova o uspjehu i usvajanjem novih znanja i vještina.

U maju 2017. godine za studente Ekonomskog fakulteta organizovano je takmičenje u izradi najboljeg biznis plana. Na takmičenju je učestvovalo više od 207 studenata. Neki od studenata su dobili preporuke na osnovu kojih su konkurisali i dobili određene stipendije.

Ekonomski fakultet već drugu godinu zaredom učestvuje u sprovednju projekta **PRACTING - Sticanje praktičnih znanja kroz program «Virtuelno preduzeće»** i stažiranje u realnim kompanijama. Opšti cilj projekta je da se uvede i sprovede program sticanja praktičnih znanja, vještina i iskustava za studente Ekonomskog fakulteta. Ovaj projekat će naglasiti prenosivost teorijskih znanja na praktičnom nivou. Tokom 2017. godine 29 studenata završne godine studija prošlo je obuku u **5 virtuelnih preduzeća**.

Tokom 2017. godine Debatni klub Ekonomskog fakulteta u Podgorici, organizovao je „**Speak & Sell**“ projekat namijenjen unapređenju poslovnih vještina studenta kako bi se studenti na što bolji način predstavili budućim poslodavcima. "Speak & Sell" je dvonedeljna radionica, koja je studentima Ekonomskog fakulteta ponudila mogućnost da nauče vještine pregovaranja, važnost i praktičnost retoričkih vještina, vještine prodaje, kao i pisanja i finansiranja projekta. Cilj projekta jeste da se studenti kroz praktične radionice i savjete iskusnih ljudi nauče, kako vještinama govora, tako i prodaje i kao krajnji rezultat da predstave svoj projekat (biznis ideju) stručnom žiriju.

Realizaciju edukativnih aktivnosti PKCG su pratili brojni mediji i informacije su objavljivane na site-u PKCG, www.privrednakomora.me kao i na relevantnim web site-ovima partnerskih institucija. Takođe mjesečni list PKCG Glasnik je objavljivao informacije o realizovanim aktivnostima. U toku 2017. godine bilo je objavljeno 3423 priloga o aktivnostima PKCG u medijima, a web site je imao 232.333 posjete, što je 21,5% više u odnosu na 2016. godinu.

Promocija evropskih vrijednosti u razvoju preduzetničkog učenja

Ministarstvo ekonomije je u saradnji sa Organizacijom za ekonomsku saradnju i ekonomski razvoj (OECD), u cilju daljeg sprovođenja Akta o malim preduzećima organizovalo bilateralni sastanak, 19. oktobra 2017. godine u Podgorici, Hotel Ramada. Predstavnici Evropske trening fondacije su prezentovali ključne karakteristike metodologije i procesa procjene Indeksa politike MSP u zemljama Zapadnog Balkana i Turske, za period 2016-2019, koja se odnosi na dimenziju 1- Preduzetničko učenje i 8a – Potrebne vještine za mala i srednja preduzeća i žensko preduzetništvo. Na sastanku su

organizovani i pojedinačni bilateralni sastanci sa ciljnim organizacijama uključenim u proces procjene SBA indikatora vezano za dimenziju 1 i 8a, kako bi se uspostavio dogovor oko realizacije planiranih aktivnosti za buduće izvještavanje.

U novembru 2017. godine, u okviru Evropske nedelje vještina stečenih kroz stručno obrazovanje i osposobljavanje i evropske nedelje malih i srednjih preduzeća, u organizaciji Nacionalnog Partnerstva za preduzetničko učenje održana je konferencija pod nazivom „**Podrška razvoja preduzetništva mladih**”. Konferencija je imala za cilj promociju i dodjelu priznanja za primjere dobre prakse na različitim nivoima obrazovanja, kao i promociju i dodjelu priznanja mladima i početnicima u biznisu. Cilj konferencije bio je da se kroz promociju primjera dobre prakse utiče na stvaranje jednog pozitivnog stava u kreiranju preduzetničkog eko-sistema, ukaže na značaj razvoja preduzetničkih znanja, vještina i kompetencija i njihovom usklađivanju sa potrebama tržišta rada, značaju edukacije za lični i profesionalni razvoj svakog pojedinca, važnosti umrežavanja mladih na nacionalnom i regionalnom nivou i podrške radu udruženja mladih. Konferencija je takođe ima za cilj i predstavljanje djela smjernica dokumenta „Preporuke za javne politike u oblasti preduzetništva mladih” koje su našle praktičnu primjenu, kao i onog djela smjernica koje su prepoznate kao prioriteta na kojima treba dalje raditi, kako bi preduzetništvo i samozapošljavanje mogli biti od značaja u rješavanju problema nezaposlenosti.

Nacionalno partnerstvo dodjelo je 8 priznanja za primjere dobre prakse i to:

- Klubu mladih preduzetnika – Gimnazija „30 septembar“, Rožaje, za promovisanje preduzetničkog učenja na međunarodnom nivou;
- Preduzeću za vježbu „Watt Energy“ - srednja ekonomska škola „Mirko Vešović“, za promovisanje preduzetničkog učenja na nacionalnom i međunarodnom nivou;
- NLP network Crna Gora, za podršku razvoju vještina upravljanja i rukovođenja u kompanijama;
- Uniji srednjoškolaca Crne Gore, za umrežavanje srednjoškolaca i srednjoškolki;
- Uniji mladih preduzetnika, za umrežavanje preduzetnika i preduzetnica.
- Elmi Hot, za inovativni start up
- Srđanu Ražnatoviću, preduzetnik, za uspješno realizovan projekat iz oblasti ugostiteljstva;
- Darku Mijanoviću, preduzetnik, za uspješno realizovan poljoprivredni projekat.

Operativni cilj 4.2: *Poboljšanje pristupa korišćenju raspoloživih instrumenata EU*

U cilju neophodnog konstantnog ulaganja i unaprjeđenje nacionalnih kapaciteta, i aktivnijeg učešća zajednice ne samo u Horizont-u 2020 i ostalim raspoloživim instrumentima EU, već i u narednom Okvirnom programu (FP9), Ministarstvo nauke je tokom 2017. godine realizovao projekat „**Jačanje nacionalnog učešća u EU Okvirnom programu za istraživanje i inovacije - Horizont 2020**“, koji se finansirao kroz Instrument za prepristupnu podršku (IPA). U okviru ovog projekta, pružena je podrška za razvoj projektnih ideja za 10 crnogorskih institucija, a kroz šest ciklusa opštih obuka za Horizont 2020 obučeno je više od 80 osoba. Takođe, održan je i Info dan o Horizontu 2020 – Radni program 2018-2020 i mogućnosti učešća, sa fokusom na Zapadni Balkan.

Direkcija za razvoj MSP, u okviru projekta Enterprise Europe Network, konstantno pruža informacije i savjetovanja u vezi pristupa finansijama i raspoloživih EU fondova i programa.

OPŠTI CILJ 5: Okvir programskih politika za cjeloživotno preduzetničko učenje doprinosi efikasnom preduzetničkom ekosistemu koji povećava konkurentnost Crne Gore

Operativni cilj 5.1: *Efikasno upravljanje i sprovođenje mjera definisanih strategijom*

Tokom 2017. godine, pored redovnih sastanaka, Nacionalno partnerstvo za preduzetničko učenje je održalo 2 radionice vođene od strane g-đe Elin McCallum, experta angažovanog od strane ETF-a u cilju podrške radu samog partnerstva. Takođe, u skladu sa programom rada Vlade Crne Gore za 2017. godinu, i aktivnostima definisanim kroz samu Strategiju za cjeloživotno preduzetničko učenje 2015-2019. godina, Partnerstvo je učestvovalo u izradi Akcionog plana za 2018. godinu.

U junu 2017. godine, Nacionalno partnerstvo za preduzetničko učenje je u saradnji sa Ministarstvom finansija i Sistemom Ujedinjenih Nacija u Privrednoj komori Crne Gore, kao članicom partnerstva organizovalo okrugli sto na temu: „**Preduzetništvo mladih: Izazovi i prilike**“. Na okruglom stolu su razmatrana pitanja: Kakve su preduzetničke perspektive mladih u Crnoj Gori? Koliko su spremni za pokretanje sopstvenog biznisa? Sa kakvim barijerama se susreću i na koji način ih mogu prevazići? Kojim putem treba ići kako bi se unaprijedio ambijent za mlade ukoliko se odluče za preduzetništvo? Predstavnici relevantnih institucija i mladi preduzetnici razmotrili su situaciju u ovoj oblasti i potrebne mjere podrške preduzetništvu mladih. Predstavljene su preporuke za javne politike u oblasti

preduzetništva mladih, pripremljene kroz zajednički program Ujedinjenih nacija za mlade, a u partnerstvu sa Direkcijom za razvoj malih i srednjih preduzeća i Ministarstvom finansija. Preporuke se mahom odnose na kompetencije koje se stiču kroz formalno i neformalno obrazovanje, otvorenost institucija, dostupnost informacija i finansijskih sredstava uz savjetodavnu i mentorsku podršku, preduzetničku infrastrukturu, unapređenje poslovnog ambijenta, kao i kreiranje pozitivnog odnosa društva prema preduzetništvu. Istog dana organizovana je interaktivna radionica **“Stvaranje mape puta za mladog preduzetnika”** koju su vodili predstavnici Evropske trening fondacije. Učesnici skupa saglasili su se da je neophodno investirati u unapređenje motivacije i znanja mladih o preduzetništvu, kao i razvoj preduzetničke kulture u Crnoj Gori i unapređenje poslovnog ambijenta, što će u značajnoj mjeri doprinijeti ubrzanju ekonomskog razvoja i ujedno uticati na povećanje njihove zapošljivosti.

6. Zaključci i preporuke

6.1 Zaključci

Tokom 2017. godine, realizovane su u manjem ili većem obimu skoro sve aktivnosti koje su bile predviđene Akcionim planom za 2017. god, Strategije za cjeloživotno preduzetničko učenje 2015-2019. Posebno je ostvaren napredak u dijelu razvoja preduzetničkih kompetencija na različitim nivoima obrazovanja, a posebno u osnovnom, opštem i srednjem stručnom obrazovanju:

- Program **„Preduzetničko učenje u okviru područja aktivnosti u predškolskom vaspitanju i obrazovanju“** je usvojen od strane Nacionalnog savjeta za obrazovanje i od septembra 2017. godine implementacija ovog programa je obavezna za sve predškolske ustanove u Crnoj Gori;
- Osnovani novi preduzetnički klubovi u srednjim stručnim školama, i zapažno učešće učenika preduzeća za vježbu i preduzetničkih klubova na nacionalnim i međunarodnim sajmovima;
- Organizovane brojne edukativne aktivnosti (seminari, radionice, okrugli stolovi, konferencije.) u cilju promocije razvoja preduzetničkih znanja i vještina;
- Usvojeni novi standardi zanimanja;
- Kontinuirano sprovođenje Programa stručnog osposobljavanja lica sa stečenim visokim obrazovanjem;
- Sprovođenje aktivnosti na razvoju Nacionalnog okvira kvalifikacija i promovisanja Evropskog okvira kvalifikacija;
- Sprovođenje principa SBA akta- dimenzija 1 i 8a;
- Kontinuirano jačanju uloge Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje kroz organizaciju promotivnih događaja.

6.2 Preporuke

U kontekstu visoke nezaposlenosti mladih, ekonomske krize i brzih promjena koje su povezane sa kompleksnom privredom i razvojem društva, transversalne vještine, posebno preduzetničke, veoma su značajne za pripremu mladih kako bi postali aktivni, kreativni i preduzimljivi građani. Upravo iz ovih razloga, učenje za preduzetništvo, odnosno razvijanje ličnih sposobnosti i smisla za inicijativu i preduzetništvo je postala nezaobilazna tema evropske saradnje u obrazovanju. Na tim osnovama, u cilju razvoja preduzetničkog duha kroz ubrzano ostvarivanje napretka u promovisanju preduzetničkog načina razmišljanja u društvu daju se sljedeće preporuke:

- Uvođenje preduzetničkog učenja kao ključne kompetencije u sve obrazovne programe i na svim nivoima obrazovanja, s posebnim akcentom na obrazovne programe na ne-ekonomskim fakultetima;
- Kontinuirana obuka nastavnika u dijelu sprovođenja preduzetničkog učenja kao ključne kompetencije;
- Jačanje saradnje između obrazovnih institucija i privrede u cilju usaglašavanja obrazovnih programa sa potrebama tržišta rada;
- Razmjena primjera dobre prakse u formalnom i neformalnom obrazovanju;
- Razvoj preduzetničkih kompetencija, znanja i vještina kroz organizovanje trening modula za definisane ciljne grupe: mladi, potencijalni preduzetnici, start-up preduzeća, žene u biznisu;
- Jačanje programa mentorstva;
- Monitoring i evalucija sprovedenih programa, strateških dokumenta.

Sve navedene preporuke su u potpunosti usklađene sa preporukama koje su date kroz SBA dokument, kao prioritarna područja na kojima treba raditi u narednom periodu.